

Nagel munkája talán a legerőteljesebb érveket fogalmazza meg a modern filozófiában a tudat fizikalista, funkcionalista, neurobiológiailag reduktív vagy eliminatív elméleteivel szemben.

Peter J. King: Száz nagy filozófus. Gabo Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Thomas Nagel a tudatos tapasztalat jellegéről

Népszerűsítő filozófiatörténeti könyvek gyakori illusztrációja egy denevért ábrázoló kép. Ez arra vezethető vissza, hogy Thomas Nagel amerikai filozófus 1974-ben írt egy tanulmányt (*What is it like to be a bat?* link: [nagel_bat.pdf](#), magyarul: Milyen lehet denevérenek lenni? link: [nagel_denever.pdf](#)),¹ amelyben a test-elme probléma mibenlétét fogalmazta meg világos, közérthető és tömör érveléssel. Nagel írása máig érvényes, megkerülhetetlen klasszikusa a problémater feltérképezésének. A tanulmány bevezető soraiban a szerző megállapítja, hogy eddig eredménytelennek bizonyultak azok a törekvések, amelyek a tudatos jelenségeket az agy neuroanatómiai/fiziológiai sajátosságaira próbálják visszavezetni. (Ez a megállapítás máig érvényes).² Ebből azt a következtetést vonja le, hogy „fogalmunk sincs róla, hogyan kellene kinézni egy mentális jelenség fizikai természetéről szóló magyarázatnak. A tudatos mentális jelenségek legfontosabb jellemzője alig értett, és a körültekintő elemzés feltárja, hogy nem alkalmazható rá a redukció egyetlen jelenleg hozzáférhető fogalma sem. Talán egy merőben új teoretikus formát még kieszelhetünk e célból, de egy ilyen megoldás, ha egyáltalán létezik, valahol a távoli intellektuális jövőben található.”³

A továbbiakban Nagel azt vizsgálja, hogy mi teszi olyan nehézé, sokak szerint lehetetlenné a tudat beillesztését a világról alkotott természettudományos képünkbe. Megállapítja, hogy tudatos tapasztalattal rendelkezni azt jelenti, hogy „valamilyen” az ilyen tapasztalatot megélt élőlénynek lenni. A tudatos tapasztalat ugyanis feltételez egy sajátos pozíciót, és csak ebből a nézőpontból élhető át, ezért külső szemlélő számára hozzáférhetetlen. A tudatos tapasztalat eme különös, kitüntetett jellegének bemutatására használja Nagel a denevér példát. Szemléletesen érzékelteti, hogy egy organizmus személyes létezésérzetének tapasztalata kívülálló számára elvileg is megközelíthetetlen. Olyan sajátos és különös, hogy még egy más típusú, de szintén tudatos lény számára is elképzelhetetlen. A denevér szubjektív élményvilága - az, hogy milyen a denevér számára denevérenek lenni - örökre zárva marad előttünk.⁴

¹ Nagel, Thomas (1974): *What is it like to be a bat?* *The Philosophical Review* 83, No. 4: 435- 450. magyarul: Nagel, Thomas (2004): *Milyen lehet denevérenek lenni?* *Vulgo*, 5. évf. 2. sz. Sutyák Tibor (ford.) p. 3-13.

² Nemrégiben Altrichter Ferenc a következőképpen fogalmazott: „A probléma megoldásától azonban csaknem végtelen távolságban vagyunk még, és a jelenleg konceptuálisan belátható, illetve respektálható megoldási lehetőségek is igen korlátozottak tűnnek.” Ugyanazon a konferencián Hernád István a következő mondattal zárta előadását: „Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogyan és miért valamilyen érzés olyan rendszernek lenni, amely rendelkezik mindezekkel a lenyűgöző működési képességekkel, attól tartok, csalódnunk fogunk. Ez olyan megoldatlan rejtély, amellyel meg kell tanulnunk együtt élni.” Altrichter Ferenc (2002): *A tudat két aspektusa: intencionalitás és qualia*. Hernád István (2002): *Az elme magyarázata: kemény dió*. In: Vizi-Altrichter-Nyíri-Pléh (szerk.): *Agy és tudat. Kognitív Szeminárium Sorozat*. BIP, Budapest.

³ Az idézett szövegrészek Sutyák Tibor fordításából származnak. Nagel, Thomas (2004): *Milyen lehet denevérenek lenni?* *Vulgo*, 5. évf. 2. sz. Sutyák Tibor (ford.), 3. o.

⁴ Ezen a ponton Nagel tesz egy episztemológiai kitérőt, és felhívja a figyelmünket egy - egyébként az evolúciós ismeretelméletből is következő - megismerési korlátunkra: „Tűnődésünk, hogy milyen lehet denevérenek lenni arra a következtetésre juttatott minket, hogy vannak tények, amelyek nem az emberi nyelven kifejezhető proposíciók igazságában állnak. Kénytelenek vagyunk ilyen tények létezését elismerni anélkül, hogy állításokat tudnánk tenni róluk, vagy felfoghatnánk őket.” I.m. 7. o.

A denevér példa azonban csupán a tapasztalat szubjektív karakterének különösségére hívja fel figyelmünket.⁵ Nagel tanulmányának alapvető, ontológiai és egzisztenciális szempontból egyaránt izgalmas üzenete az, hogy ezt a szubjektív tapasztalásvilágot - amely kétségtelenül reális - nem tudjuk meggyőzően értelmezni a jelenleg domináns, evolucionista-materialista világkép alapján. A redukció megbízható tudományos módszer ugyan, de a tudatos tapasztalat esetében eddig eredménytelennek bizonyult. A reduktív elemzés lényege ugyanis az objektivitás lehető legnagyobb mértékű érvényesítése. A dolgok objektív karaktere viszont csak úgy tárható fel, hogy elvonatkoztatunk azok nézőponttól függő, fenomenológiai sajátosságaitól - a látszattól a valóság, az egyedi, szubjektív, első személyű valóságészleléstől a harmadik személyű jelenségértelmezés felé mozdulunk el. A tudatos tapasztalat esetében azonban a sajátos, szubjektív nézőponttól nem vonatkozathatunk el, mivel éppen ez a vizsgálni szándékozott jelenség lényege. „Minden szubjektív jelenség szükségképpen egy egyedi nézőponthoz kötődik, márpedig egy objektív, fizikai elmélet feltétlenül fel kell adja e nézőpontot.Nehezen érthető, mit jelenthetne egy tapasztalat objektív karaktere, leválasztva arról a sajátos nézőpontról, amelyből a szubjektum felfogja. Ugyan mi marad abból, hogy milyen lehet denevéreknek lenni, ha eltávolítjuk a denevér nézőpontját?” I.m. 8. o.

Nagel nem zárja ki a tudatos tapasztalás fizikalista magyarázatának lehetőségét, de ennek - ahhoz, hogy hihető legyen - a tapasztalat szubjektív karakterét is értelmeznie kellene, ez viszont rendre eltűnik a magyarázat során. Ennek az az oka, hogy a magyarázati szakadék⁶ áthidalásához hiányzik a konceptuális és elméleti háttér. Fogalmunk sincs arról, hogy egy fizikalista magyarázat miképpen lenne igaz. Az is kérdéses - írja Nagel - „hogy a tapasztalatnak adható-e bármiféle értelemben objektív karakter? Van-e értelme azt kérdezni, hogy tapasztalataim valójában milyenek, szemben azzal, ahogy megjelennek nekem? Voltaképpen még azt sem értjük igazán, hogy természetük fizikai leírás alá vonható, ha azt az alapvetőbb elgondolást nem értjük, hogy van objektív természetük (illetve, hogy az objektív folyamatoknak lehet szubjektív természetük).” I.m. 12. o.

A tanulmány megjelenése óta eltelt csaknem negyven év alatt a probléma megoldásához semmivel sem kerültünk közelebb - pedig próbálkozásokban nincs hiány.⁷ A különös az, hogy szinte mindenki egyetért abban - a priori - hogy milyen jellegű lesz a megoldás,⁸ sőt, sokan gondolják úgy, hogy meg is találták azt. Daniel Dennett amerikai filozófus például a témának szentelt könyvének - az álszerénység látszatát is elkerülendő - a „*Consciousness Explained*” címet adta. A próbálkozások azonban rendre elbuknak a „Nagel-próbán”,⁹ azaz nem felelnek

⁵ „A szubjektivitás és a nézőpont közötti kapcsolat, valamint a szubjektív jellemzők fontosságának szemléltetése céljából segítségül hívunk egy példát, ami megvilágíthatja a szóban forgó kérdést, felszínre hozva a kétféle felfogásmód, a szubjektív és az objektív közötti szétágazást.” I.m. 5. o.

⁶ A kifejezés Altrichter idézett tanulmányában fordul elő, a következő kontextusban: „Levine (2001) találó kifejezésével élve magyarázati szakadék tátong a fizikai sajátosságok és a tudat kvalitatív sajátosságai között.” Altrichter (2002).

⁷ További információkat ad a jelenlegi helyzet jobb megértéséhez az idézett szövegrészhez kapcsolt lábjegyzet (11): „Elég a Journal of Consciousness Studies számait tanulmányozni, és rögtön meggyőződhetünk arról a tényről, hogy manapság a megoldást illetően majdnem teljes intellektuális káosz uralkodik. A vitákban minden lehetséges módszer, minden lehetséges elmélet, minden lehetséges és lehetetlen javaslat elhangzik. Egyesek például egyszerűen tagadják a qualia létezését, mások a reprezentációval azonosítják a tudatosság kvalitatív formáját, megint mások az agyi jelenségek hihetetlen komplexitásával magyarázzák a minőségi sajátosságok megjelenését, megint mások a kvantummechanikai hullámfüggvénynek a citoszelektális mikrocsovekben a gravitáció által előidézett kollapszusával magyarázzák a tudatosságot, megint mások a tudatosság elemi részecskéjének, a pszichonnak a bevezetését javasolják, és persze megint mások a hagyományos dualizmusban, az epifenomenalizmusban, a panpszichizmusban, vagy a teljesen szégyentelen idealizmusban vélik fellelni a probléma megoldását.”

⁸ A megoldást általában az ontológiai naturalizmus szemlélete és világertelmezése alapján képzelik el, a funkcionalizmus - reduktív materializmus - fizikalizmus által determinált vonatkozási rendszerben. (Az ontológiai naturalizmus ideológikus jellegét jól érzékelteti Pléh Csaba tanulmánya: Pléh Csaba (2010) Naturalizmus a pszichológiában? *Magyar Filozófiai Szemle* 54. évf. (2010) 1. sz. 79-86. old.

⁹ A bejegyzés szerzője által konstruált kifejezés.

meg azoknak a kritériumoknak, amelyek a józan ész és a tudományosság követelményei alapján, meggyőző logikai erővel, világos és elegáns érveléssel kerültek megfogalmazásra - a szóban forgó filozófus és mások meghatározó munkáiban.

Nagel a denevéres tanulmányt megjelenése után csaknem negyed századdal egy 1998-ban tartott nevezetes előadásában link: [conceiving.pdf](#) tovább specifikálta és finomította kritériumait.¹⁰ Már előadásának címe (*Conceiving the Impossible and the Mind-Body Problem*) is fontos felismerést implikál: a tudat fizikalista magyarázatához egy logikai képtelenségre, azaz a lehetetlen elképzelésére lenne szükségünk. Az alapprobléma ugyanis az, hogy a tudatos nézőpont konceptuálisan redukálhatatlan aspektusához fizikai kiterjedést kellene hozzáképzelnünk - azaz valójában nem is redukcióra vagy eliminációra, hanem inkább expanzióra lenne szükség! Olyan meggyőző koncepciót kellene kialakítanunk, amiben a szubjektív nézőpontnak magától értetődően egyúttal objektív karaktere is van.¹¹ Azt kellene eldönteni, hogy a test és a tudat kartézianus intuíciója csupán a korlátozott tudás következménye-e, vagy mélyebb okok rejlenek mögötte?¹² Nagel itt azt is világosan exponálja, hogy mi teszi a szokásos - meggyőzőnek gondolt - kauzális magyarázatokat elégtelenné.¹³ Szerinte az intellektuális transzparencia hiányzik ezekből; annak a logikailag szükségszerű, szoros belső kapcsolatnak a megvilágítása, amelynek eredményeképpen az egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Ha ez a feltétel nem teljesül, lehet bármilyen szoros korreláció a mentális jelenség és az agy fiziko-kémiai állapotai közötti, nem jutunk előbbre.¹⁴

A tét nem csekély. A naturalizmus neodarwinista / materialista világképe a tudomány - és általában az intellektuális szféra - domináns narratívájává vált. Egyetlen elvarratlan szál, egy, az összképbe be nem illeszthető jelenség van még: a tudatos tapasztalat. Ennek és az érre épülő humán szférának (Human Reality) a beillesztése az egyébként látszólag harmonikusan összeilleszkedő elemekből összetevődő fizikai világképbe (Basic Reality)¹⁵ az idegtudomány és a filozófia legfontosabb feladata - legalábbis az ontológiai naturalizmusban hívó tudósok

¹⁰ *Conceiving the Impossible and the Mind-Body Problem*. Royal Institute of Philosophy annual lecture, given in London on February 18, 1998; published in *Philosophy* vol. 73 no. 285, July 1998, pp 337-352

¹¹ „What we need is not a reductionist or eliminative revision but an expansionist one. By this I mean a conception that will permit subjective points of view to have an objective physical character in themselves.”

¹² We have to ask ourselves whether there is more behind the Cartesian intuition than mere lack of knowledge, resulting in lack of imagination.⁴ Of course it is not enough just to say, „You may be mistaking your own inability to imagine something for its inconceivability.” One should be open to the possibility of withdrawing a judgment of inconceivability if offered a reason to think it might be mistaken; but there does have to be a reason, or at least some kind of story about how this illusion of inconceivability might have arisen.

¹³ the identification of mental events with physical events requires the unification of these two types of properties in a single thing, and that remains resistant to understanding. The causal argument for identification may make us believe that it is true, but it doesn't help us to understand it, and in my view, we really shouldn't believe it unless we can understand it.

¹⁴ The problem lies in the lack of any conceivable internal connection between a modification of my subjective point of view and a modification of the physico-chemical activity of my brain. The two may correspond extensionally as exactly as you like, but identity requires more than that. If they are the same state, it must be impossible for the one to exist without the other. And while we may have good empirical reasons to believe that that is true, the understanding of such an impossibility requires that the necessity of the connection between the two become intellectually transparent to us. In the case of conscious states and physiological states, it isn't just that we don't see such a necessary connection: it seems in advance that a necessary connection between two such different things is unimaginable. They seem logically unrelated.

¹⁵ A *Basic Reality* és a *Human Reality* kifejezéseket Searle használja. (Franken-Karakus-Michel (eds): *John R. Searle: Thinking about the Real World*. Ontos Verlag, Frankfurt, 2010..

szerint. Nem csoda hát, hogy nagy a sietség hihetőnek tűnő magyarázatok konstruálását illetően.¹⁶

Nagel filozófiai munkásságának egyik jelentős erénye az, hogy világosan megfogalmazott gondolatrendszerrel dolgozott ki a test-elme probléma mibenlétének megvilágítására. Ennek alapján igazolható lenne egy logikailag kényszerítő erejű, egyértelműen tudományos fizikalista magyarázat is. Ha és amennyiben ilyen magyarázatot nem sikerül megalkotni, akkor továbbra is nyitva marad a lehetőség az elme és a kozmosz mibenlétének többféle magyarázatára. A dolgok jelenlegi állása szerint természetesen változatlanul érvényes a dán királyfi episztemológiai szentenciája:

Több dolgok vannak földön és egen,
Horatio, mintsem bölcselmetek
Álmodni képes.
(...)

¹⁶ Az eliminatív materialista magyarázatok egy további, valószínű motivációjáról Nagel magyarul is megjelent kötetének *Az evolúciós naturalizmus és a vallástól való félelem* című tanulmányában olvashatunk. (Thomas Nagel (1998): *Az utolsó szó*. Európa Könyvkiadó, Budapest), 176-199. o.